

TƏLİMİN ÜMUMİ MƏSƏLƏLƏRİ ОБЩИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ GENERAL ISSUES OF TRAINING

UOT 371

Xəzəngül Süleyman qızı Babayeva

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Zaqatala filialının İqtisadiyyat və idarəetmə kafedrasının ümumi fənlər bölməsinin rəhbəri

TƏLİMİN ƏYANİLİK PRİNSİPİ: MAHİYYƏTİ, VƏZİFƏLƏRİ

Хазангюль Сулейман гызы Бабаева

доктор философии по педагогике

заведующий сектора общеобразовательных предметов кафедры экономики и управления Загатальского филиала Азербайджанского государственного экономического университета

ПРИНЦИП НАГЛЯДНОСТИ В ОБУЧЕНИИ: СУЩНОСТЬ, ЗАДАЧИ

Khazangul Suleyman Babayeva

doctor of philosophy in pedagogy

head of the sector of general education subjects of the department of Economics and management of the Zagatala branch of the Azerbaijan State University of Economics

VISIBILITY PRINCIPLE: ESSENCE, RESPONSIBILITIES

Xülasə. Təlim materialının səmərəli şəkildə mənimsənilməsi əyani və texniki tədris vəsaitlərinin istifadəsi ilə asanlaşdırılır. Təhsilənlərdə idrak fəaliyyəti aktivləşir, nəzəriyyəni təcrübə ilə və həyatla əlaqələndirmək və texniki mədəniyyət bacarıqları inkişaf etdirilir, öyrənməyə maraq artır, dəqiqlik və diqqətliklə təbiiyə olunur.

Açar sözlər: əyanilik, əyanilik prinsipi, şagirdlər, əyanilik prinsipindən istifadə, əyaniliyin növləri

Резюме. Эффективному усвоению учебного материала способствует использование наглядных и технических средств обучения. У учащихся активизируется познавательная деятельность, развиваются навыки овладения технической культурой, связи теории с практикой и жизнью, повышается интерес к обучению, воспитывается точность и внимательность.

Ключевые слова: наглядность, принцип наглядности, ученики, использование принципа наглядности, виды наглядности

Summary. The use of visual and technical teaching aids contributes to the effective assimilation of educational material. Students activate cognitive activity, develop the skills of combining theory with experience and life and technical culture, increase interest in learning, and bring up accuracy and attentiveness.

Keywords: visibility, the principle of visibility, students, the use of the principle of visibility, types of visibility

Təlimin prinsipləri arasında əyanilik özünəməxsus rol oynayır. Hələ vaxtilə Y.A. Komenski onu “didaktikanın qızıl qaydası” adlandırmışdır. Əyanilikdən danışarkən böyük çex pedaqoqu “Böyük didaktika” əsərində yazırdı:

“Duyğularda olmayan heç bir şey şüurda da olmadığından ağıl bütün düşüncələr üçün materialı yalnız duyğulardan alır” (1). Yan Amos təlimi əşyaların və hadisələrin canlı müşahidəsindən başlamağı təklif edirdi.

Komenskinin fikrincə, hər hansı bir şeyi öyrənərkən qoy qulaq gözlə, söz əl fəaliyyəti ilə birləşsin. Böyük çex pedaqoqu deyilənlərə əsaslanaraq bildirirdi ki, başı nüvəsiz qabıqla doldurmağa lüzum yoxdur. Sözlər şagirdlərə əşyalarla əlaqədə öyrədilməlidir.

Əyanilik – obyektin və ya hadisənin insanın qavrayış, yaddaş, təfəkkür və təxəyyül prosesləri nəticəsində yaratdığı zehni obrazın xassəsidir, xüsusiyyətidir; bu obrazın sadəliyinin və başa düşülməsinin göstəricisidir və obrazın əyaniliyi fərdin xüsusiyyətlərindən, onun idrak qabiliyyətlərinin inkişaf səviyyəsindən, maraq və meyllərindən, ehtiyac və istəyindən, eşitmək, bu obyektə hiss etmək, bu obyektin bir növ canlı, başa düşülən görüntüsünü yaratmaqdan ibarətdir.

Təlim materialının səmərəli şəkildə mənimsənilməsi əyani və texniki tədris vəsaitlərinin istifadəsi ilə asanlaşdırılır. Təhsilalanlarda idrak fəaliyyəti aktivləşir, nəzəriyyəni təcrübə ilə və həyatla əlaqələndirmək və texniki mədəniyyət bacarıqları inkişaf etdirilir, öyrənməyə maraq artır, dəqiqlik və diqqətlik tərbiyə olunur.

Əyanilik prinsipinin əsaslandığı pedaqoji qanunauyğunluğu aşağıdakı şəkildə ifadə etmək mümkündür: əyani vasitələrin köməyindən faydalanarkən təhsilalanların diqqəti təkə müşahidə olunan konkret obyektlərin əlamətləri ilə məhdudlaşdırıldıqda əsasən qavrayış və təsəvvürlərin formalaşmasına, həmin əlamətlər ümumiləşdirilərək eyni tipli digər obyektlərə aid edildikdə isə, anlayışların formalaşmasına şərait yaranır.

Əyanilik prinsipinin istinad etdiyi psixoloji qanunauyğunluq: belədir: xarici qıcıqlara cavab reaksiyası görmə orqanlarında başqa duyğularla müqayisədə daha həssaslıqla həyata keçir; görmə orqanlarından baş beyinə daxil olan informasiya təhsilalanın hafizəsində asan, tez və möhkəm hiş olunur.

Əyanilik, müxtəlif vəziyyətlərdə təhsilalanlarda təlim əməyinə müsbət münasibət meydana gətirir, şagirdlərin (tələbələrin) idraki maraqlarını inkişaf etdirir, zəruri bilik və bacarıqların qazanılmasına, dərstdə (mühazirə və seminar məşğələsində) vaxtdan səmərəli istifadəyə və vaxta qənaət olunmasına, biliklərin ölkəmizdə aparılan dinc quruculuq işlərilə və həyatla bağlanmasına imkan verir.

Yeni pedaqoji təfəkkür şəraitində əyanilik prinsipi əsasında təhsilalanın ətraf aləmi dərk etmə prosesi dayanır.

• bilavasitə-sensor (bax: “Didaktikanın qızıl qaydası”, obyekt hiss orqanlarının köməyi ilə dərk edildikdə);

• bilvasitə, yəni cisimlər və hadisələr hisslə qəbul edilmədikdə.

Əyanilik prinsipinin tələbi belədir ki, təlim təkə şifahi formada müəllimin sözləri əsasında yox, bilavasitə müşahidəyə təqdim olunan konkret əşya və hadisələr üzərində qurulsun.

Əyaniliyin bir sıra faydaları vardır. Onları diqqət mərkəzinə gətirək: təhsilalanlar biliklərə asanlıqla yiyələne bilirlər; qazanılmış bilik və məlumatlar xeyli müddət hafizədə qalır; nitq və təfəkkür əyaniliyin köməyi ilə inkişafda olur; Təhsilalanlar əyanilik sayəsində əşya, fakt və hadisələri, prosesləri qavrayan obyektiv gerçəkliyi düzgün anlayırlar.

Təlim prosesində vizual və texniki tədris vasitələrindən faydalanma müvafiq məlumatların səmərəli şəkildə mənimsənilməsinə yardımçı olmaqla bərabər təhsilalanların idrak fəaliyyətini aktivləşdirir; nəzəriyyəni təcrübə ilə, həyatla əlaqələndirmək bacarıqlarını inkişaf etdirir; texniki mədəniyyətlərini formalaşdırır; onlara diqqəti və dəqiqlik aşılayır. Beləliklə, öyrənməyə maraq artırır.

Fənlərin tədrisi prosesində istifadə olunan əyaniliyin özünəməxsus xüsusiyyətləri və növləri mövcuddur.

XI əsrdə Azərbaycanın görkəmli filosofu Əbülhəsən Bəhmənyar biliklərə yiyələnməkdə duyğu üzvlərinin rolunu dəyərləndirərək deyirdi: “İnsan yalnız duyğudan gələn, yaxud duyğunun təsdiqlədiyi şeyə inanır”.

Böyük rus pedaqoqu K.D. Uşinski də təlimdə əyaniliyin roluna yüksək qiymət verirdi. Onun fikrincə, “Uşaq formalarla, boyalarla, səslərlə və ümumiyyətlə, duyğularla fikirləşir və uşağı başqa cür düşünməyə vadar etmək istəyən şəxs onun təbiətini əbəs yerə və zərərinə olaraq zorlamış olar. Beləliklə, ibtidai təlimi formalarda, boyalarda, səslərdə ifadə etməklə, bir sözlə, onu uşağın mümkün qədər çoxlu duyğuları üçün əlverişli bir şəkllə salmaqla, biz eyni zamanda təlimi uşağın anlaq səviyyəsinə uyğunlaşdırır və özümüz də uşağın təfəkkür aləminə daxil oluruq”.

K.D. Uşinski hər dərstdə deyil, lazım gəldikdə, ehtiyac yarandıqda əyanilikdən istifadə etməyi məsləhət bilir və yazırdı: “Uşağın təbiəti aydın bir surətdə əyanilik tələb edir. Uşağa, ona məlum olmayan beş kəlmə söz öyrətməyə çalışın”.

şın, o, bunların üzərində bir müddət və əbəs yerə əzab çəkəcəkdir. Lakin bu cür 20 kəlməni şəkillərlə əlaqələndirin və uşaq bunları çox asanlıqla mənimsəyəcəkdir. Siz uşağa sadə bir fikri izah edirsiniz, o sizi anlamır; həmin uşağa mürəkkəb bir şəkli izah edin, o sizi çox tez anlayır. Eyni qabiliyyətə malik olan iki uşağa eyni hadisəni iki müxtəlif yolla nağıl etməyi təcrübə edin: birinə şəkil üzrə, o birinə isə şəkilsiz nağıl edin – o zaman uşaq üçün şəklin bütün əhəmiyyətini qiymətləndirəcəksiniz” (2).

K.D. Uşinski “Əyani təlim nədir?” sualına da cavab yazmışdır. Oxuyuruq: “Bu, mücərrəd təsəvvürlər və sözlər üzərində deyil, uşaq tərəfindən bilavasitə qavranan konkret obrazlar üzərində qurulan bir təlimdir: bu obrazlar müəllimin rəhbərliyi ilə təlim zamanı da qavranıla bilər, qabaqcadan uşağın müstəqil müşahidəsi vasitəsilə də qavranılmış ola bilər, belə ki, müəllim bu təlimi uşağın ruhunda mövcud olan hazır obrazlar üzərində qurur” (2).

Azərbaycan pedaqoqlarından professorlar M.Ə. Muradxanov və A.N. Abbasov da təlimdə əyanilik prinsipinin roluna böyük əhəmiyyət vermişlər.

Prof. M.Ə. Muradxanov göstərirdi: “Əyanilik prinsipi təlimi mücərrəd sözlər üzərində deyil, uşaq tərəfindən bilavasitə qavranılan konkret şeylər və hadisələr üzərində qurmağa deyilir”.

A.N Abbasov əyaniliyin növlərinə münasibət bildirmişdir. Professorun fikrincə, “təbii əyanilik sinifdə və məktəbin hüduqlarından kənardə (ekskursiya zamanı, təbiətə gəzintidə və s.) məktəblilərin real obyektlərlə (bitkilərlə, heyvanlarla, minerallarla və s.) tanışlığını nəzərdə tutur” (3).

Professor əyaniliyin növlərindən danışarkən yazır: “*Eksperimental əyanilik* real gerçəklikdə (kimyəvi reaksiya, elektrik boşalma hadisəsi və s.) baş verən proses və hadisələrlə ekspe-

riment və təcrübələrin aparılması gedişində məktəblilərin tanış edilməsidir. *Şəkil və şəkildinamik əyanilik* real aləmin (foto, şəkil, rəsm, diafilmlər, diapozitivlər, səssiz filmlər və s.) təsvirini vermək məqsədi daşıyır. *Səs əyaniliyi* səs obrazlarının, o cümlədən ədəbi əsərlərdən parçaların bədii oxunuşunun, səs təsvirlərinin və xarici nitqin qramplastinkaya, yaxud maqnitofon lentinə səsyazısını əks etdirmək üçün istifadəni nəzərdə tutur. Məktəbdə mövcud olan tədris vəsaitləri sistemində *həcmi əyanilik* maketləri, modelləri, mulyacları (gipsdən, yaxud mumdən düzəldilən əşyalar), həndəsi fiqurları və s. nəzərdə tutur. *Rəmzi və qrafik əyanilik* mücərrəd təfəkkürün inkişafına şərait yaradır. Bu tipli vəsait real gerçəkliyi şərti-ümumiləşdirilmiş, rəmzi formada (xəritələr, planlar, sxemlər, çertyojlar, diafilmlər və s.) əks etdirir” (3).

Proqram materialının təqdimatı zamanı əyani vəsaitlərin nümayişi yalnız zərurət yarandığı təqdirdə olmalıdır. Təhsilənlər dərs başlamışdan onunla hələ tanış olmamalıdır. Təhsilənlərdə maraq baxımından bunu deyirik. Axı bu və ya digər dərs həm də təhsilənləri təəccübləndirməlidir.

Əzbərləməyi tələb edən düsturlar və s. istisnadır. Belə cədvəllər isə, əyani vəsaitlər olaraq daim şagirdlərin gözləri qarşısında olmalıdır.

Şagirdlərin diqqətini cəmləmək üçün onların müşahidələrinə rəhbərlik etmək lazımdır.

Deyilənlər bir daha göstərir ki, əyanilik, doğrudan da, təlimdə “qızıl qayda”dır. Dərslərin əyaniləşdirilməsi faydalıdır.

Problemin aktuallığı. Həmişə olduğu kimi, təlim prosesinin əyaniləşdirilməsi öz aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir.

Problemin yeniliyi. Məqalədə əyanilik prinsipinin mahiyyətinə və vəzifələrinə aydınlıq gətirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə doktorantlar, gənc müəllimlər üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Komenski Y.A. Böyük didaktika. Bakı: Elm və təhsil, 2019.
2. Uşinski K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı, 1953.
3. Abbasov A.N., Məmmədli L.A., Əmirəliyeva İ.B. Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi: Ali təhsil müəssisələri üçün dərslik. Bakı: Mütərcim, 2022.

E-mail: xezengul68@mail.ru

Rəyçilər: ped.ü. fəls.dok. İ.B. Əmirəliyeva,
ped.ü. fəls.dok. L.A. Məmmədli

Redaksiyaya daxil olub: 01.11.2022